

KAROL ŻOJDŹ

<https://orcid.org/0000-0003-0156-7036>

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

O EFEKTYWNYM UPRAWIANIU HISTORIOGRAFII. ROZWAŻANIA NA MARGINESIE PRACY ALEKSANDRY ZIOBER*

Abstrakt: W artykule omówiono najnowszą pracę na temat postaw litewskich elit wobec elekcji Władysława IV i Michała I. Krytyce poddana została m.in. metodologia zastosowana na potrzeby publikacji oraz dobór bezkrólewii. Recenzowana książka stała się również pretekstem, aby przywołać tezę o dynamiczności układów klientalnych w Rzeczypospolitej oraz podkreślić specyfikę relacji patron–klient w Wielkim Księstwie Litewskim.

Abstract: The article discusses a recently published book on the attitudes of Lithuanian elites towards the election of Kings Władysław IV and Michał I. Among other things, the methodology used for the publication and the author's selection of the interregna have been criticised. The reviewed book also became a pretext to recall the thesis on the dynamics of patron-client relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth and to emphasise the specificity of those relations in the Grand Duchy of Lithuania.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, elity, wolna elekcja, Władysław IV, Michał I.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, elites, royal election, Władysław IV, Michał I.

Problematyka obioru wspólnego władcy Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego po wygaśnięciu męskiej linii Jagiellonów, zważywszy na fundamentalne znaczenie tego aktu dla funkcjonowania Rzeczypospolitej,

* A. Ziober, *Postawy elit Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec elekcji Władysława IV Wazy i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, ss. 332.

wciąż cieszy się zainteresowaniem specjalistów, zarówno historyków, jak i historyków prawa. Badacze koncentrowali się na genezie oraz formalnoprawnych aspektach elekcji *viritim*¹. Podjęli liczne próby omówienia przebiegu poszczególnych bezkrólewí². Przedmiotem ich zainteresowania były także bardziej szczegółowe zagadnienia, jak udział szlachty wybranych ziem w obiorze królów³, dyplomatyczne aspekty bezkrólewí⁴, wpływ wojska na rezultat elekcji⁵, zakres prerogatyw niektórych urzędów podczas bezkrólewí⁶ oraz powoływane z myślą o nim instytucje⁷. *Interregnum* w odczuciu szesnasto- i siedemnastowiecznych statystów stanowiło najodpowiedniejszy moment na doprecyzowanie lub korektę wzajemnych relacji pomiędzy Koroną a Litwą. W tym kontekście stało się przedmiotem pogłębionej refleksji współczesnych historyków⁸.

Wskazane w przypisach prace to zaledwie wąski wycinek literatury odnoszącej się do tematyki elekccyjnej, zostały jednak przywołane, aby przypomnieć najważniejsze problemy, z którymi mierzą się badacze. Naturalnie nie oznacza to, że lista pytań oraz ujęć tematu jest już

¹ J. Dziegielewski, *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003.

² Np. E. Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewíach po śmierci Zygmunta Augusta*, Białystok 1998.

³ M. Kopczyński, J. Brodacki, *Obywatele czy tłum? Elektorzy władców Rzeczypospolitej z województwa mazowieckiego w latach 1632–1764*, PH 106, 2015, 1, s. 119–137; E. Kalinowski, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólewí w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2020.

⁴ A. Bues, *Stosunki Habsburgów z Polską i ich starania o polski tron w latach 1572–1573*, KH 102, 1995, 2, s. 3–14; eadem, *Polityka papieska wobec pierwszego bezkrólewí w Polsce*, OIRP 41, 1997, s. 131–141; E. Dubas-Urwanowicz, *Polacy i Litwini w działaniach dyplomatycznych Habsburgów w bezkrólewíach 2. połowy XVI wieku*, w: *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, red. R. Skowron, Kraków 2009, s. 283–296; P. Duda, *Nuncjatura apostolska w Warszawie i w Wiedniu wobec elekcji Władysława IV Wazy. Przyczynek do badań nad czwartym interregnum*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru — między prawami a obowiązkami*, red. M. Markiewicz, D. Rolnik, F. Wolański, Katowice 2016, s. 257–278.

⁵ P. Gawron, *Armia koronna w czasie bezkrólewí po śmierci Zygmunta III Wazy*, w: *Wokół wolnych elekcji*, s. 227–243; Z. Hundert, *Wojsko koronne a elekcja 1674 roku*, w: *ibidem*, s. 308–332.

⁶ K. Wiśniewski, *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewíach XVII–XVIII wieku (1632–1736)*, Warszawa 2015.

⁷ J. Dziegielewski, *Prymasi w roli interreksów*, w: *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. W.J. Wysocki, Warszawa 2002, s. 39–50; A. Abramski, A. Huras, *Sądy kapturowe (1572–1764). Studium z dziejów sądownictwa i prawa sądowego podczas bezkrólewí w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Sosnowiec 2010; O. Kanecki, *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego (1572–1764)*, Sopot 2020.

⁸ H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002.

zamknięta. Wręcz przeciwnie, historycy powinni nie tylko w większym zakresie wykorzystywać dostępne źródła, ale również poszukiwać nowych możliwości interpretacyjnych. Taki cel, słuszny w swych założeniach, przyświecał Aleksandrze Ziober, która, jak deklaruje, wzbogaciła warsztat o narzędzia opracowane przez psychologów, psychologów społecznych, socjologów oraz badaczy teorii komunikacji, aby omówić postawy litewskiej magnaterii wobec elekcji Władysława IV i Michała I. Podstawą monografii jest rozprawa doktorska obroniona na Uniwersytecie Wrocławskim w 2018 r. Praca jest efektem realizacji projektu finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki w ramach konkursu „Preludium”.

Książka ma spójną konstrukcję. Składa się ze wstępu, w którym zaprezentowano metody i cele badawcze, omówiono bazę źródłową oraz odniesiono się do aktualnego stanu badań. Właściwą część pracy stanowią cztery rozdziały. W pierwszym zdefiniowano pojęcie postaw politycznych, zadano pytanie o to, co wywiera na nie wpływ i w telegraficznym skrócie odniesiono się do terminów „magnat”, „elita” oraz „system klientalny”, które mają kluczowe znaczenie dla dalszych rozważań. Aktywności politycznej elit podczas zestawianych bezkrólewii poświęcony jest rozdział drugi, zarazem najobszerniejsza część pracy. Scharakteryzowano tu wpływy najważniejszych litewskich działaczy w przededniu obu elekcji, omówiono sytuację, w jakich znajdowało się państwo polsko-litewskie w 1632 i 1668 r., oraz opisano przebieg rywalizacji w tych latach pomiędzy liderami faksji magnackich. Rozdział trzeci dotyczy już konkretnych działań i środków perswazji, za pomocą których możni starali się kształtować zachowania i poglądy swojej klienteli. Autorka wyróżniła korespondencję, pisma propagandowe, korzyści (w postaci nominacji na urzędy, nadań ziemskich, pieniędzy), inscenizacje, uroczyste wjazdy oraz uczyty organizowane przez magnatów, ale także przemoc, do której uciekano się w ostateczności, aby ukarać przeciwników politycznych. Docenić należy, niestety nie zawsze trafne, próby porównania, w jaki sposób korzystano z tych narzędzi podczas obu bezkrólewii. Na komparatystyce bazuje także ostatni rozdział, dotyczący oczekiwań Litwinów wobec króla-elekta. Ziober odniosła się do następujących kwestii: pochodzenia władcy, jego predyspozycji dowódczych, stosunku do kwestii wyznaniowych oraz praw i wolności szlacheckich, wieku, zdrowia, sytuacji rodzinnej (przez co rozumieć należy to, czy kandydat posiadał żonę i dzieci), materialnego zaplecza, które mogło ułatwić sprawowanie władzy, edukacji, znajomości systemu politycznego Rzeczypospolitej oraz obyczajów jej obywateli. Zakończenie pracy jest klasycznym podsumowaniem, w którym zebrane zostały wcześniej przedstawione wnioski.

Rozpocznijmy od kwestii elementarnej, to znaczy doboru elekcji będących przedmiotem postępowania badawczego. Celem pracy miało być poznanie trwałości postaw przedstawicieli litewskiej elity (s. 12). W związku z tym zestawienie dwóch władców o zupełnie różnych osobowościach, pochodzeniu, kompetencjach mogłoby wydawać się uzasadnione, ponieważ na tle różnic pomiędzy nimi łatwiej o uchwycenie elekcyjnych preferencji szlachty oraz o odpowiedź na pytanie, czy pozostały niezmiennie. Przynajmniej w teorii. W praktyce bowiem inne okoliczności towarzyszące wyłonieniu króla (bezpieczeństwo granic, układ sił pomiędzy fakcjami magnackimi, postępujący na przestrzeni XVII w. proces brutalizacji życia publicznego) w wyrazistszy sposób wpływały na przebieg *interregnum* aniżeli sympatie możnych Litwinów. Słabością książki jest traktowanie elekcji niemal jako wewnętrznej sprawy Wielkiego Księstwa. Autorka oczywiście zdaje sobie sprawę z federacyjnego charakteru Rzeczypospolitej, jednak w swoim wywodzie zazwyczaj nie poświęca większej uwagi Koroniarzom. Tak jakby podziały w ich środowisku nie miały przełożenia na wybory litewskich statystów. Natomiast gdy już to czyni, to daje dowód niezrozumienia stanowiska Polaków⁹.

Ograniczenie się do zaledwie dwóch elekcji niestety nie daje szans na pełne odczytanie zachodzących na przestrzeni dziesięcioleci zmian. Bardziej wskazane byłoby zawężenie badanej grupy na przykład do jednego rodu lub elity reprezentującej konkretny powiat, ale określenie ich postaw dla wszystkich wolnych elekcji, a przynajmniej pierwszych ośmiu. Skoro musiało już dojść do zacieśnienia przedziału chronologicznego, to zdecydowanie więcej możliwości dałoby zestawienie elekcji następujących po abdykacji Jana Kazimierza oraz po śmierci Jana III. W przypadku tych bezkrólewi rzeczywiście toczyła się jakaś rywalizacja o koronę (czego nie można powiedzieć o elekcji drugiego z Wazów), liczniejsze było także grono aktywne politycznie zarówno w 1668 r., jak i w 1696 r. Tymczasem jedynym świadkiem elekcji zarówno Władysława IV, jak i Michała I był Krzysztof Zawisza. Wartościowe byłoby także skonfrontowanie stosunku

⁹ Przykładowo: stwierdza, że w latach 1668–1669 mniej lub bardziej popularna wśród Litwinów kandydatura moskiewska w Koronie „nie cieszyła się większymi, czy raczej żadnymi względami” (s. 131). Tymczasem poparcie dla tej opcji (nieszczerze, stanowiące bardziej element politycznej rozgrywki) przypisywano prymasowi Mikołajowi Prażmowskiemu, Andrzejowi Potockiemu czy Mikołajowi H. Sieniawskiemu, do czego warto byłoby się ustosunkować (Z. Hundert, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Oświęcim 2014, s. 113; idem, *Działalność polityczno-wojskowa chorążego koronnego i wojewody kijowskiego Andrzeja Potockiego w latach 1667–1673*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 16, 2019, 2, s. 152–153).

obywateli Wielkiego Księstwa do idei obioru „Piasta” zanim wprowadzono ją w życie z ich wrażeniami już po rządach obu „królów-rodaków”.

Co trzeba podkreślić: oba bezkrólewia, sytuacja wewnętrzna na Litwie, wpływy tamtejszych faksji, przebieg karier ich liderów – są gruntownie omówione w literaturze przedmiotu¹⁰. Zatem pomimo pewnych braków (i nieściśłości) w bibliografii, do czego jeszcze będzie okazja się odnieść, przeprowadzone przez Autorkę badania nie wymagały precyzyjnego odtworzenia przebiegu wydarzeń oraz zarysowania wpływów poszczególnych magnatów. Ziober objęła swoimi poszukiwaniami kolekcje rękopiśmienne z co najmniej 26 archiwów i bibliotek, lecz zważywszy na ich rzeczywisty zakres, to trudno uznać tę kwerendę za gruntowną. Z zasobów wileńskich wykorzystano zaledwie osiem jednostek zgromadzonych w trzech instytucjach. Jeszcze bardziej zaskakujący jest brak sygnatur z Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku oraz z innych instytucji białoruskich, stojący w sprzeczności z wyrażoną we wstępie deklaracją¹¹. Czyżby żaden z odnalezionych tam dokumentów nie okazał się przydatny? Dla przykładu: jedna z ksiąg grodzkich brzeskich zawiera materiały dokumentujące zaciągi Lwa Sapiehy czynione po majowej konwokacji senatorów w Warszawie w roku 1632¹².

¹⁰ M.in. H. Lulewicz, „Elita polityczno-społeczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII w.”, mps pracy doktorskiej, Warszawa 1984; A. Czwołek, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625-1633*, „Czasy Nowożytnie” 15, 2003, s. 107-175; H. Wisner, *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640)*, ZH 62, 1997, 4, s. 29-43; A. Rachuba, *Faksja Lwa Sapiehy – zarys problematyki*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 503-511; A. Czwołek, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625-1633 (dokończenie)*, „Czasy Nowożytnie” 20, 2007, s. 67-101; H. Wisner, *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, „Rocznik Białostocki” 17, 1991, s. 9-36; K. Bobiatyński, *Kandydatura Romanowów na tron Rzeczypospolitej podczas elekcji 1669 i 1674 roku. Realna koncepcja, czy też gra polityczna?*, w: *Праблемы інтэграцыі і інкарпарацыі ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу*, red. С.Ф. Сокал, А.М. Янушкевіч, Мінск 2010, s. 344-357; A. Rachuba, *Boje Jana Kazimierza o Litwę w latach 1656-1668. Sukces stronnictwa dworskiego w walce z opozycją*, w: *Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy*, red. R. Skowron, Kraków 2003, s. 415-432; A. Codello, *Rywalizacja Paców i Radziwiłłów w latach 1666-1669*, KH 71, 1964, 4, s. 913-930; K. Bobiatyński, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667-1674*, Warszawa 2016.

¹¹ „[N]iezbędna była szeroko zakrojona kwerenda krajowa i zagraniczna archiwów oraz bibliotek, która objęła: Polskę, Litwę, Rosję, Ukrainę, Białoruś, Niemcy, Austrię, Francję, Wielką Brytanię, Łotwę, Czechy i Włochy”, s. 16.

¹² Uniwersał senatorów zebranych w Warszawie z dnia 5 V 1632 oraz sześć listów przypowiednich wystawionych przez L. Sapiehę w maju 1632, Nacyônal’ny gîstaryčny arhîù Belarusi, Mînsk (dalej: NHABM), f. 1705, inw. 1, nr 78, k. 1310-1320.

Źródła te z pewnością wzbogaciłyby pracę, podobnie jak korespondencja Radziwiłłów z cesarzami, elektorami brandenburskimi, obcymi dyplomatami i lokalnymi działaczami, która przechowywana jest w fondzie 694¹³, korespondencja oraz rachunki sapieżyńskie dostępne w Kijowie¹⁴ i Wilnie¹⁵ czy zgromadzone w Moskwie, a udostępniane na mikrofilmach również w Wilnie i Mińsku księgi Metryki Litewskiej, których zawartość ma zasadnicze znaczenie dla prześledzenia, kogo w pierwszej kolejności oraz w jaki sposób nagrodził nowy władca (w pracy wykorzystano zaledwie jedną księgę)¹⁶. Nie byłoby jednak większego sensu rozwodzić się nad tymi brakami, gdyby nie to, że poszukiwaniami archiwalnymi na szerszą skalę objęto między innymi Londyn, Pragę i Watykan. W mojej opinii dla historyka Wielkiego Księstwa Litewskiego priorytetem winny być zasoby wschodnioeuropejskie, w tym białoruskie, a dopiero po ich spenetrowaniu można myśleć o nowych kierunkach poszukiwań. Wrażenie, że część kwerend zachodnioeuropejskich jest przypadkowa, pomijając może skromnie wykorzystane zasoby wiedeńskie i berlińskie oraz pokazniej reprezentowane materiały francuskie, nie wynika z lektury bibliografii, lecz z oceny sposobu, w jaki Autorka wykorzystwała te źródła. Przykładowo: jej zdaniem ataki na różnowierców pod koniec lat sześćdziesiątych XVII w. „musiały być szczególnie intensywne, skoro w swojej korespondencji odnotowali je nawet przedstawiciele dyplomacji angielskiej” (s. 292). O tym, że były intensywne, że ograniczano znaczenie ewangelików w życiu publicznym wiemy doskonale z bardzo wielu źródeł oraz z literatury przedmiotu¹⁷, nie potrzeba do tego depesz Francisa San-

¹³ M.in. NHABM, f. 694, inw. 8, nr 12, 14, 16, 91.

¹⁴ Central'nij deržavnij istoričnij arhiv Ukraïni, Kii'v, f. 48 (korespondencja Sapiechów, dostępna także na mikrofilmach w LVIA).

¹⁵ Cennym źródłem, które uzupełniłoby stan wiedzy Autorki na temat działalności Sapiechów podczas pierwszego z bezkrólewi, jest księga przychodów i rozchodów Jana Stanisława Sapiehy za okres pomiędzy wrześniem 1632 a marcem 1633 r., Vilniaus universiteto biblioteka, F4-(A1501)34104. Kwerendę należałoby przeprowadzić również w Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, f. 139 (korespondencja sapieżyńska).

¹⁶ W rozdziale trzecim w odniesieniu do polityki nominacyjnej Władysława IV napisano: „Wydaje się jednak, że swoich najważniejszych stronników nowy król starał się nagrodzić w miarę możliwości jak najszybciej, jeśli zwolnione urzędy bądź ekonomie odpowiadały pozycji społecznej sojusznika” (s. 172). W ten sposób, pośrednio, sama Autorka wskazała na braki monografii wynikające z nieznamości ksiąg Metryki Litewskiej.

¹⁷ Wystarczy sprawdzić np. konstytucje sejmowe (VL 5, fol. 13, pkt 39) lub korespondencję (na temat słabości i niewielkiej liczby różnowierców w gronie poselskim pisał Krzysztof Potocki do Bogusława Radziwiłła, Kraków 8 X 1669, AGAD, Archiwum Radziwiłłów V, nr 12251, s. 107). Z literatury przedmiotu zob. np. H. Barycz, *Obraz historyczny kalwinizmu na Litwie 1650–1696*, „Reformacja w Polsce” 4, 1926, s. 206–221.

dersona. Nie dostrzegam zatem faktycznego przełożenia części spośród zachodnioeuropejskich kwerend na wyniki przeprowadzonych badań, ponieważ, co najwyżej, potwierdzają one znane od dawna tezy.

W pracy wyraźnie zasygnalizowana została rezygnacja z budowania tradycyjnej narracji historycznej na rzecz spojrzenia bardziej „nowoczesnego”, wykorzystującego wachlarz metod stosowanych przez przedstawicieli innych, już wzmiankowanych, dyscyplin¹⁸. Tutaj dotykam drugiego z poważnych mankamentów książki. We wstępie pokrótce omówiono literaturę przedmiotu dotyczącą problematyki postaw. Temat został rozwinięty w kolejnym rozdziale. Zarysowano kierunki rozwoju tego nurtu badań, przytoczono konkretne definicje postaw, streszczono niektóre teorie. Odniesiono się wreszcie do tego, co postawy kształtuje, sięgając raczej do przykładów współczesnych (s. 37). Jednak trzeba oddać sprawiedliwość Autorce, że najwyraźniej zdaje sobie sprawę z faktu, iż dla badań nad tak odległą przeszłością możliwość zastosowania tej metodologii „jest sprawą trudną, ze względu na ograniczenia, które narzucają źródła oraz informacje w nich zawarte. W przypadku obu omawianych elekcji elity litewskie bardzo rzadko ujawniały swoją postawę wobec kandydatów do tronu (zwłaszcza w czasie interregnum po abdykacji Jana Kazimierza), co zmusza do przeprowadzenia szczegółowych analiz, a czasem formułowania hipotez” (s. 36). Naturalnie podejmowane przez szlachtę i magnaterię działania stanowiły jakąś formę manifestacji przyjętych postaw, ale to na tych działaniach właśnie skupiała się uwaga całych generacji historyków! Na czym zatem polega nowatorstwo recenzowanej książki?

Czy narzędzia stworzone do badań nad postawami członków dwudziestowiecznych wspólnot okazały się trafnie dobrane w badaniach nad wiekiem XVII? Mimo że istniało zagrożenie popadnięcia w ahistoryczne dywagacje, to część spostrzeżeń odnotowanych przez Autorkę podzielam. Dla przykładu, oczywiste jest twierdzenie, że ufamy nadawcom podobnym do nas samych, co w przypadku staropolskich pism propagandowych często widoczne było w tytułach, przypisujących autorstwo

¹⁸ „W zeszłym stuleciu historycy starali się badać zjawisko postaw, ich fundamentów, determinant i komponentów. Należy stwierdzić, że prace te nie zakończyły się pełnym sukcesem i opisują jedynie częściowo wspomnianą problematykę, a ich autorzy zapominali często o postawionym problemie badawczym, skupiając się jedynie na przybliżeniu danych faktograficznych. Niezbędne wydaje się w tym miejscu kontynuowanie ledwie rozpoczętych dociekań dotyczących postaw, aby w sposób bardziej szczegółowy, wspierając się osiągnięciami współczesnej psychologii, psychologii społecznej, socjologii oraz teorii komunikacji, zbadać tę istotną problematykę, która przybliżyłaby warunki funkcjonowania i współdziałania szlachty i magnaterii litewskiej na arenie walk o tron Rzeczypospolitej” (s. 23–24).

tekstu na przykład „pewnemu ziemianinowi” (s. 39). Nie rozstrzygnę, czy aby dojść do tego wniosku i jemu podobnych, konieczne było przebrnięcie przez literaturę z zakresu badań nad „postawami” w ujęciu między innymi psychologii społecznej. Z pewnością poszerzenie perspektywy nie zaszkodziło pracy. Znane są przecież i z polskiej historiografii udane próby wyjścia poza narrację *stricte* faktograficzną, z powodzeniem ukazujące emocjonalny aspekt omawianych wydarzeń¹⁹.

Niestety książka Ziober w tym zakresie nie sprostała rozbudzonym we wstępie oczekiwaniom. W badaniach interdyscyplinarnych drzemie wielki potencjał. Nie powinny być jednak uznawane za wartość samą w sobie. Tym bardziej nie należy ich, a wydaje się, że tak jest w tym przypadku, pozorować. Świadczą o tym bardzo sporadyczne odniesienia, w rozdziale drugim i kolejnych, do dokonań niehistoryków oraz niemożność efektywnego wykorzystania wypracowanych przez nich metod, co przyznaje sama Autorka²⁰.

Nie twierdzą jednak, że recenzowana monografia nie zyskała na współpracy pomiędzy dyscyplinami, albowiem to za pośrednictwem nauk społecznych popularność w badaniach nad przeszłością zyskała tematyka klientelizmu i nieformalnych systemów sprawowania władzy, podejmowana szeroko również przez Ziober²¹.

W pracy pada stwierdzenie, że „więzi patron–klient były o wiele silniejsze na terenie całej Rzeczypospolitej niż w pozostałych państwach europejskich, co ukazuje wyjątkowość tej formy współżycia” (s. 48). Stwierdzenie, dodajmy, sprzeczne zarówno z aktualnym, jak i ze starszym stanem wiedzy. Na zachodzie Europy, ale w Państwie Moskiewskim również, nieformalne zależności obecne były na dworze, w wojsku i na wszystkich szczeblach administracji, także prowincjonalnej. Poświęcono temu tematowi ogrom publikacji, ostatnio zresztą zagraniczne badania na

¹⁹ Za przykład niech posłuży: M. Zaremba, *Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012.

²⁰ Autorka przyznaje, że „badania niezwykle żmudne, nie przyniosą odpowiedzi na jedno z najważniejszych pytań dotyczących postaw wobec kandydatów do tronu, czyli w jakim stopniu i czy w ogóle pisma propagandowe wywierały wpływ na nastroje polityczne szlachty, która się z nimi zapoznawała, a często kopiowała do domowych *silva rerum*. [–] Posiłkując się osiągnięciami nauk społecznych, można jedynie pokusić się o wyciągnięcie kilku wniosków. Niestety nie dadzą one jednoznacznej odpowiedzi na stawiane pytania” (s. 162).

²¹ Bezpośrednio tej tematyce poświęcono podrozdziały: „System klientalny, status magnata i elity w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku – próba systematyzacji pojęć” (s. 42–51) oraz „Przedstawiciele litewskiej elity społeczno-politycznej w przededniu bezkrólewia w latach 1632 i 1668–1669” (s. 53–72). W istocie wątki klientalne obecne są niemal w całej pracy.

ten temat doczekały się krótkiego podsumowania²². Za nieporozumienie uznać należy również fakt, że Autorka przypisała tę opinię Antoniemu Mączakowi, który pod wskazanym adresem bibliograficznym polemizował z poglądami Perry’ego Andersona oraz wskazywał na tryumf w Rzeczypospolitej peryferii nad centrum władzy²³.

Jeszcze mocniej wybrzmiewają w książce poglądy o zdominowaniu litewskiej szlachty przez magnaterię, ściślejszym podporządkowaniu klienteli liderowi faksji niż miało to miejsce w Koronie (s. 11–12, 24, 48, 148), tylko sporadycznie występujących transferach rękodajnych (s. 50). Trzeba przyznać, że w XVII w. sytuacja była pod tym względem dynamiczna, ale w pierwszej połowie stulecia wielką własność ziemską można przyrównać do „spółek” magnacko-szlacheckich, z których znaczne korzyści czerpali wszyscy „udziałowcy”²⁴, powiatowa szlachta zachowywała podmiotowość polityczną²⁵, nie brakowało też lokalnych działaczy utrzymujących bliskie związki z różnymi, czasem zwaśnionymi, magnatami²⁶, a porzucanie służby u patrona, który nie spełniał oczekiwań rękodajnego, wcale nie musiało należeć do rzadkości. Przypadki Samuela Maskiewicza wskazują nawet na dopuszczalność pewnej sezonowości i stosunkowo swobodnego doboru pryncypała²⁷.

²² K. Żojdź, *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Toruń 2019, s. 34–39.

²³ Absolutna forma rządów nie oznaczała wyeliminowania więzi patron–klient ani w centrum, ani na peryferiach. O tym, jak silne w drugiej połowie XVII i w XVIII w. pozostało ich znaczenie na francuskiej prowincji pomimo rozwoju państwowej maszyny biurokratycznej, piszą m.in.: W. Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth Century France. State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc*, Cambridge 1985, s. 244; S. Kettering, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, New York 1986, s. 223; J. Swann, *Provincial Power and Absolute Monarchy. The Estates General of Burgundy, 1661–1790*, Cambridge 2003, s. 124–125. Z kolei w Anglii, która była monarchią parlamentarną, współistnienie na przełomie wieków XVII i XVIII „nowoczesnej” biurokracji z klientelizmem ukazuje praca Aarona Grahama („Partisan Politics and the British Fiscal-Military State, 1689–1713”, mps rozprawy doktorskiej obronionej na Uniwersytecie Oksfordzkim).

²⁴ U. Augustyniak, *Specyfika patronatu magnackiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku. Problemy badawcze*, KH 109, 2002, 1, s. 104.

²⁵ A. Vasiliauskas, *The Practice of Citizenship among the Lithuanian Nobility, ca 1580–1630*, w: *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth. Poland-Lithuania in Context, 1550–1772*, red. K. Friedrich, B. Pendzich, Leiden–Boston 2009, s. 71–72, 102.

²⁶ P. Gawron, *Postawa Jakuba Karola Madaleńskiego wobec litewskich magnatów. Kilka uwag na temat relacji patron–klient w Wielkim Księstwie Litewskim w I połowie XVII wieku*, w: *Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XV–XVIII стст.)*. Зборнік навуковых прац, red. А.М. Янушкевіч, Мінск 2014, s. 315–316.

²⁷ *Pamiętnik Samuela Maskiewicza*, w: *Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów (wiek XVII)*, oprac. A. Sajkowski, red. W. Czaplinski, Wrocław 1961, s. 40, 203–206, 213.

Zasadne jest natomiast przeciwstawianie sobie realiów koronnych i litewskich, lecz pamiętajmy, że zarówno Korona, jak i Wielkie Księstwo były lokalnie zróżnicowane. Inna była specyfika na przykład Wielkopolski i Mazowsza, inna Żmudzi i Nowogródzyczyny itd. Na ten aspekt Autorka nie zwraca uwagi. W książce brakuje wyjaśnienia, na czym polegała specyfika systemu klientalnego na Litwie. Nie został zasygnalizowany temat złożonej struktury stanu szlacheckiego, pojawia się natomiast zdanie, że „w Rzeczypospolitej powszechny był pogląd, że każdy szlachcic był równy wobec prawa i innych przedstawicieli swojego stanu” (s. 43). Tymczasem w realiach litewskich, z uwagi na dość liczną grupę szlachty zależnej i jej, czasem, niejednoznaczny status, sytuacja była złożona. Świadczą o tym na przykład losy przedstawicieli rodzin Jewłaszewskich i Okuniów, które społecznie awansowały do grona szlachty powiatowej²⁸.

Konsekwencją tych uproszczeń oraz skoncentrowania się wyłącznie na przedstawicielach litewskiej elity, swoją drogą lakonicznie zdefiniowanej²⁹, jest skłonność Autorki do ścisłego przyporządkowywania ludzi do fakkji. Czasem opartego nawet na więcej niż wątplych przesłankach, bo czy wydanie Gryzeldy Wodyńskiej za Jana Stanisława Sapiechę można uznać za dowód na zależność klientalną przybranego ojca oblubienicy, marszałka nadwornego litewskiego od Sapiechów (s. 61)? Ze znanych nam materiałów wyłania się raczej obraz Wiesiołowskich jako rodziny mającej bezpośredni dostęp do dworu, utrzymującej partnerskie relacje z innymi wpływowymi domami w ich okolicy, zwłaszcza z Wołłowiczami. Co więcej, na wcześniejszym etapie kariery Krzysztof Wiesiołowski współpracował z Janem Karolem Chodkiewiczem, na co wskazywał nie kto inny, lecz Lew Sapieha³⁰.

W kilku przypadkach to literatura przedmiotu, najwyraźniej „zaocznie” cytowana, posłużyła za podstawę do określenia czyjejś afiliacji politycznej. Przykładem są dwaj Wołłowicowie: Jarosz i Piotr. Pierwszy

²⁸ Szerzej na ten temat w nieuwzględnionych przez Ziober pracach: W. Sienkiewicz, „Ziemianie zależni w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XVI do połowy XVIII wieku. Studium z dziejów feudalizmu litewskiego”, mps pracy doktorskiej, Warszawa 1982, s. 58; J. Zawadzki, *Okuniowie herbu własnego. Z dziejów awansu społecznego na Litwie wczesnonowoczesnej*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 11, 2000, s. 191–193.

²⁹ W pracy zabrakło odniesienia do porządkującego terminologię artykułu Urszuli Augustyniak, *Elita władzy – elita wpływów – elity uznania. Rywalizacja w kręgu elit politycznych jako czynnik zmiany systemu rządów i modernizacji struktur władzy w Rzeczypospolitej czasów Wazów*, w: *Spółczesność a elity*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, Warszawa 2018 (Spółczesność staropolskie. Seria nowa, t. 5), s. 87–116.

³⁰ *Archiwum domu Radziwiłłów* [Listy księcia M.K. Radziwiłła Sierotki, Jana Zamoyckiego, Lwa Sapiehy], wyd. A. Sokołowski, Kraków 1885 (Scriptores Rerum Polonicarum, t. 8), s. 257–258.

z nich został w książce określony jako pozostający „w orbicie wpływów Radziwiłłów nieświeskich” (s. 58). Spostrzeżenie to byłoby uzasadnione, gdyby dotyczyło przełomu XVI i XVII w., ale w 1632 r. to Wołłowicz był wsparciem dla swojego młodego zięcia, a nie na odwrót. Ilustrują to także nadania dla Aleksandra Ludwika Radziwiłła, które ten zawdzięczał swojemu teściowi, staroście żmudzkiemu. Ziober miała prawo tego nie wiedzieć, ale nie powinna była przypisywać innym autorom twierdzeń, których nigdy nie wyartykułowali³¹. Z kolei w odniesieniu do Piotra Wołłowicza ryzykowne było użycie określenia „regalista” (s. 103), zważywszy, że jego kariera zatrzymała się na szczeblu powiatowym. Przypis, bezpodstawnie, odsyła do pracy Andrzeja Zakrzewskiego, wskazującego wyłącznie na powiązania podkomorzego trockiego z Radziwiłłami birżańskimi³².

W książce zdarzają się wreszcie (nieliczne!) niekonsekwencje „afiliacyjne”, i tak: Jan Karol Dolski w jednym miejscu został określony jako osoba o niepewnej przynależności fakcyjnej, raczej stronnik królewski, a kilkadziesiąt stron dalej już jako klient sapieżyński (s. 186, 235).

Równocześnie należy przyznać, że Autorka dostrzega zachowania wykraczające poza ścisłą przynależność do faksji. Czasem istotnie zauważa, że kogoś protegował sam król³³ lub że dany działacz szlachecki mógł zabiegać o uzyskanie większej niezależności w strukturach lokalnych (s. 101, 118). Jednak mimo niezaprzeczalnego faktu, że zjawisko patronatu politycznego bardzo silnie odciskało się na funkcjonowaniu państwa polsko-litewskiego, motywacja polityczna oraz więzi klientalne nie powinny stanowić uniwersalnego wyjaśnienia dla wszelkich aktywności osób występujących w obu rolach – patronów i klientów. Ziober nie bierze pod uwagę, że nie zawsze (szczególnie w przypadku pierwszej połowy stulecia) podziały fakcyjne były tak jednoznaczne, o wyborach aktywnego politycznie szlachcica nie musiała decydować polityka (czy jej wybrany aspekt)³⁴, a ludzie mogli być uwikłani w wiele innego rodzaju

³¹ Por. K. Żojdź, op. cit., s. 333–337.

³² Por. A. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w – ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 187.

³³ Przykładem jest Stefan Pac (s. 64). Jednocześnie z przywoływanych w recenzowanej pracy źródeł i literatury wynika, że zanim Pac uzyskał królewską protekcję, to, pomimo pokrewieństwa z Sapiehami, uchodził za człowieka Wołłowiczów, w szczególności biskupa wileńskiego Eustachego, L. Sapieha do J.S. Sapiehy, Warszawa, 1 I 1623, L'vivs'ka Nacional'na Naukova Biblioteka Ukraini imeni Vasilâ Stefanika, f. 103, dz. I, teka III, nr 40; K. Żojdź, op. cit., s. 263, 392.

³⁴ Przykładem jest tu rywalizacja radziwiłłowsko-sapieżyńska, wykorzystywana w pracy jako wytłumaczenie dla niemal każdego „litewskiego” aspektu bezkrólewia po śmierci Zygmunta III.

zależności. Objęcie badaniami szlachty powiatowej, nawet wybiórcza kwerenda w księgach sądowych z pewnością przyczyniłyby się do przedstawienia narracji na inne, mniej schematyczne tory.

Większych wątpliwości nie wzbudza sposób prezentacji przedstawicieli tytułowych elit, zaangażowanych w działalność polityczną podczas obu bezkrólewii. Uzyskujemy skondensowany wykład na temat ich pochodzenia, koligacji, pełnionych urzędów, wyznania (zazwyczaj), najważniejszych dóbr dziedzicznych oraz dzierżaw – czasem wraz z informacją o ich położeniu (powiat lub województwo). W większości wypadków brakuje jednak tej ostatniej informacji, która jest o tyle istotna, że geografia dóbr magnata mogła i czasem zapewne przekładała się na jego postawy, zwłaszcza podczas tak przełomowego momentu jak obiór nowego króla. Tematem pracy nie są faksje jako takie, zatem dobrze, że zrezygnowano z omówienia ich znaczenia w konkretnych powiatach, ale wskazanie (za literaturą przedmiotu) stref wpływów dopełniłoby tej prezentacji.

Wywód na temat przebiegu bezkrólewia 1632 r. nie wzbudza większych zastrzeżeń. Są to zresztą wydarzenia znane, dobrze zatem, że wykorzystano dorobek starszej historiografii. Choć z niektórymi poglądami można, jak zwykle w takich przypadkach, polemizować. Dotyczy to ogólnej oceny postawy litewskich elit podczas pierwszego z bezkrólewii. Według Autorki cała klasa polityczna przedkłada dobro Rzeczypospolitej ponad swoje partykularne interesy (s. 121). Tymczasem jest mało prawdopodobne, by kandydaturze królewicza ktoś mógł realnie zagrozić, zatem nawet świadome licytowanie przeciwko niemu, w nadziei na osiągnięcie większych profitów w zamian za ustępstwo, byłoby grą zbyt niebezpieczną.

Opis litewskiej sceny politycznej u progu i w trakcie bezkrólewia po abdykacji Jana Kazimierza również nie wzbudza zastrzeżeń. Tej tematyce szczególnie wiele miejsca poświęcili w swoich pracach Andrzej Rachuba i Konrad Bobiatyński. Trudno byłoby znacząco uzupełnić ich ustalenia.

W tej części pracy zabrakło przede wszystkim wskazania różnic w sposobie uprawiania polityki w roku 1632 i w latach 1668–1669, bowiem oba okresy charakteryzowała inna dynamika rywalizacji faksyjnej. U progu panowania Michała I podziały na litewskiej prowincji były znacznie głębsze, magnaccy liderzy dysponowali skuteczniejszym zestawem narzędzi służących do oddziaływania na swoich stronników i gnębienia przeciwników. Ma to zresztą bezpośredni związek z tym, że w międzyczasie brutalizowała się praktyka życia publicznego. Symptomy tego procesu były zauważalne już za panowania Zygmunta III, ale ten król pozostał arbitrem, owszem mającym swoje zaplecze polityczne na prowincji, ale dbającym o równowagę sił pomiędzy możliwymi; arbitrem

usiłującym kontrolować, aby nie tylko opozycjoniści, ale i osoby lojalne wobec tronu za bardzo nie urosły w siłę. Kolejni Wazowie, zwłaszcza Jan Kazimierz, zaczęli występować bardziej w roli liderów faksji niż władców troszczących się o swój autorytet. Polaryzacji litewskiej sceny politycznej dodatkowo sprzyjały niespokojne czasy, rodzące większe przyzwolenie między innymi na przemoc.

Ze względu na problemowe ujęcie oraz przekrój tematyczny, tym razem wykraczający poza tradycyjną historię polityczną, interesująco zapowiadały się dwa ostatnie rozdziały dotyczące narzędzi, za pomocą których magnaci kształtowali postawy swoich stronników, oraz oczekiwań szlachty wobec przyszłego władcy. Nie jest potrzebne poddawanie wnikliwej krytyce każdego z trzynastu podrozdziałów. Ogólne spostrzeżenie jest następujące: na kilku lub kilkunastu stronach przypadających na „temat” każdego z podrozdziałów odniesiono się do zagadnień, które nieraz swobodnie mogłyby liczyć na ujęcie monograficzne. Nie wykorzystano jednak szans, jakie daje synteza. Uwzględnione problemy zostały potraktowane pobieżnie, często nie sięgnięto nawet do podstawowej literatury przedmiotu ani nie rozszerzono katalogu potencjalnych pytań.

W tej części książki zwrócono między innymi uwagę, że pisma propagandowe, już od dawna wykorzystywane w życiu publicznym, zyskały na znaczeniu po abdykacji Jana Kazimierza, o czym ma świadczyć choćby ich liczba. Równocześnie Autorka zauważyła, że tego rodzaju środki perswazyjki praktycznie nie pojawiały się w 1632 r., przed obiorem Władysława IV (s. 155, 294–295). Bez wątpienia Ziober uchwyciła stan faktyczny, ale pozostaje jeszcze zadać pytanie o jego przyczynę. Elekcja władysławowska była wyjątkowo spokojna, liczył się tylko jeden kandydat, co nie sprzyjało takiej formie aktywności. Wysyp pism propagandowych, prezentujących racje ścierających się stron, wiązać należy z okresami niepokoju i wewnętrznych „mieszanin”, druga połowa stulecia nie była pod tym względem wyjątkowa. Wspomnę chociażby bogatą spuściznę publicystyczną, poetycką oraz epistolograficzną z okresu rokосу sandomierskiego³⁵. W tym miejscu zaskakujący jest wreszcie brak odniesienia do książki Urszuli Augustyniak — podstawowej pracy z zakresu staropolskiej propagandy oraz obiegu informacji w pierwszej połowie wieku XVII³⁶.

Kolejna dostrzeżona przez Ziober „zmiana” dotyczy funkcjonowania gotówki. W 1632 r. nie kupowano jeszcze poparcia możnych w zamian za

³⁵ *Pisma polityczne z czasów rokосу Zebrzydowskiego*, wyd. J. Czubek, t. 1–3, Kraków 1916–1918.

³⁶ U. Augustyniak, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981.

pieniądze, a w roku 1668 już tak. Ta obserwacja, zamieszczona w krótkim akapicie, nie stanowi punktu wyjścia do głębszych rozważań. Jako przyczyny zaistnienia zjawiska wymienione, lecz bez szerszego wyjaśnienia, zostały wojny z połowy stulecia, upadek ekonomiczny kraju, dewaluacja monarszego autorytetu oraz konflikty wyznaniowe. Tylko pośrednio wskazano na wzrost wpływów obcych ambasadorów w Warszawie, tym bardziej zaskakuje sprowadzenie problemu wyłącznie do upadku obyczajów pośród szlachty (s. 177–178). Tymczasem, skoro ktoś godził się przyjąć pieniądze, to musiał być ktoś inny, kto gotów był je zaoferować. Warto byłoby zbudować szerszy kontekst, uwzględniający metody, za pomocą których Francja Ludwika XIV (a w ślad za nią habsburska konkurencja) wpływała na swoich stronników w całej Europie, kupując poparcie części z nich. Wskazana byłaby także ocena zjawiska korupcji w jej historycznym wymiarze³⁷.

W pracy spłycone zostały wątki pańskich uczt oraz ceremonii towarzyszących uroczystym wjazdom magnatów do miast. Zasadniczo dowiadujemy się tylko tego, że serwowane w ich trakcie potrawy były wykwintne, a orszaki liczne i strojne. W przypadku uroczystych posiłków dominuje wyliczenie, między innymi za Albrychtem Stanisławem Radziwiłłem (1632) i Janem Antonim Chrapowickim (1669), kto i kiedy zorganizował obiad, bankiet, ucztę. Formułowane są także przypuszczenia, że dla „zwykłego posła” już samo zaproszenie do wpływowego senatora musiało być wyróżnieniem, a podczas spotkania z pewnością omawiano sprawy polityczne (s. 210–213).

Brakuje refleksji nad hierarchizacją biesiadników, wyrażającą się w precedencji, oraz (ściśle związanej z miejscem) dostępnością potraw, znaczeniem toastów, biesiadnymi rozrywkami (podteksty polityczne mogły mieć np. pieśni). Nawet nie pada pytanie o to, czy atmosfera i dynamika staropolskiej uczy sprzyjały naradom politycznym. Wzmianka u Chrapowickiego o „konferencyjnej pewnej” po posiłku u kanclerza Krzysztofa Zygmunta Paca stanowi w pracy niezbity dowód, że tak było (s. 212). Jednakowoż inne warunki do dyskusji zapewniał kameralny obiad z bliskimi współpracownikami, a inne huczna ucza dla kilkudziesięciu gości. Odmienny był zresztą cel takich spotkań. Jest to wdzięczny temat do badania praktyk i postaw, w książce zaniedbany, a szkoda.

Zbliżone, na przestrzeni tych blisko 40 lat, miały natomiast pozostać oczekiwania wobec „idealnego” kandydata na władcę, na które składało

³⁷ A. Graham, *Corruption, Party, and Government in Britain, 1702–1713*, Oxford 2015, s. 17–18.

się rodzime pochodzenie (poprzez związki z Jagiellonami lub nawiązanie do idei obioru „Piasta”), predyspozycje dowódcze, wierność wyznaniu rzymskokatolickiemu, gwarancja zachowania praw i wolności szlacheckich. Są to zresztą ustalenia funkcjonujące w literaturze przedmiotu, w związku z czym również pod tym względem recenzowana praca nie wprowadza do obiegu naukowego nowej wiedzy, podporządkowanie zaś całego wywodu porównaniu postaw litewskich elit podczas zaledwie dwóch (lub: akurat tych dwóch) bezkrólewii stawia sensowność całego przedsięwzięcia pod znakiem zapytania.

Pozostałe uwagi nie tyczą się już rudymentów, ale świadczą o poziomie naukowym recenzowanej pracy. Część spośród niedoborów bibliograficznych została już wskazana, ale nie do wszystkich miałem okazję się odnieść. Z ważniejszych pozycji, ogólnie poruszających tematykę elekcji lub wprowadzających nowe ustalenia na temat wybranych przez Ziobę bezkrólewii, najwidoczniejszy jest brak monografii Jana Dziegielewskiego³⁸, Krzysztofa Wiśniewskiego³⁹ i Zbigniewa Hunderta. W przypadku tego ostatniego warto byłoby także sięgnąć po jego artykuł na temat elekcji 1669 r.⁴⁰ W przywołanych pracach dominuje perspektywa koronna, lecz skorzystanie z nich dałoby szansę na zarysowanie szerszego kontekstu, co w przypadku badań nad stosunkiem elit do elekcji jest nie tylko uzasadnione, ale i konieczne. Przy okazji krótkich rozważań nad dworem i finansami Władysława w okresie królewiczowskim dziwi brak odniesienia do monumentalnej pracy Waltera Leitscha⁴¹. W rozważaniach nad uroczystymi wjazdami magnatów na sejmy elekcyjne nie przywołano wartościowego artykułu Janusza S. Dąbrowskiego⁴², a przy omówieniu edukacji Michała Korybuta Wiśniowieckiego nie skorzystano z tekstu Roberta Tomczaka, który wbrew starszej historiografii wykazał, że przyszły król odbył studia w Pradze, tym samym uzyskując wykształcenie nieodbiegające od typowych dla jego stanu standardów⁴³. Z innych prac korzystano niesumienne lub zamieszczono je w bibliografii, lecz

³⁸ J. Dziegielewski, *Sejmy elekcyjne*.

³⁹ K. Wiśniewski, op. cit.

⁴⁰ Z. Hundert, *Między buławą a tronem*; idem, *Wojsko koronne wobec elekcji 1669 roku*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 3, 2014, s. 91–114.

⁴¹ W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, Wien–Kraków 2009, t. 1, s. 163–173, t. 3, s. 1651–1683.

⁴² J.S. Dąbrowski, *Wjazdy na sejmy w okresie panowania Jana Kazimierza Wazy*, w: *Theatrum Ceremoniale na dworze książąt i królów polskich. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu i Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniach 23–25 marca 1998*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 1999.

⁴³ R.T. Tomczak, *Wychowanie i wykształcenie króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1640–1660)*, „Res Historica” 39, 2015, s. 33–58.

brak do nich odwołania w tekście. Dotyczy to przykładowo artykułów Richarda Bonney'a⁴⁴ i Marty Jaworskiej⁴⁵.

Odnosnie do pojawiających się w tekście pomyłek, zrezygnowałem ze wskazywania pełnej listy ewidentnych „przejęzyczeń”, brakujących przypisów, różnego rodzaju drobnych potknięć obecnych w każdej, nawet najskrupulatniej przygotowanej monografii. Poprzestaną na kilku przykładach: jest Chroszcz, a powinna być Choroszcz (s. 64); Krzysztof Pac otrzymał nominację na podkanclerstwo nie w roku 1657, lecz w 1656 (s. 67); jest cesarz Ferdynand III, a powinien być Ferdynand II (s. 75); jest Rewel, który w 1632 r. Lew Sapieha miał przygotować do obrony, ale prawdopodobnie chodziło o Newel (s. 112); nominacja na województwo wileńskie dla Michała Kazimierza Radziwiłła została wystawiona w 1666, a nie w 1667 r. (s. 124); jest Ciechanowski, a powinien być Ciechanowiecki (s. 181, 324); Radziwiłłowie byli spowinowaceni, a nie spokrewnieni z Jagiellonami (s. 292). Są to jednak drobnostki.

Bardziej niepokojące są błędy, które powracają konsekwentnie. I tak: ekonomie, ustanowione mocą konstytucji sejmowej 1589 r., których na Litwie było sześć (brzeska, grodzieńska, kobryńska, mohylewska, olicka i szawelska), stanowiły osobną kategorię dóbr, wyodrębnioną na wyłączne potrzeby króla⁴⁶. Kontrakty na ich dzierżawę zazwyczaj uzyskiwali stronnicy królewscy, lecz w książce termin „ekonomia” nagminnie używany jest w znaczeniu „królewszczyzna” (s. 11, 44, 98, 155, 172, 287). Kanclerz wielki litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł, jeden z czołowych litewskich uczestników elekcji 1632 r. i autor ważnego pamiętnika, często w książce wykorzystywanego, nie był przedstawicielem nieświeskiej linii rodu Radziwiłłów, tylko ołyckiej (s. 55, 189). Poważną słabość książki stanowią wątki wyznaniowe. Autorka posługuje się pejoratywnymi terminami „kalwin” i „kalwinka” (s. 83, 146, 247), typowymi dla uczestników sporów konfesyjnych, zaangażowanych po jednej ze stron, ale nie dla analizujących ich przebieg badaczy. Wzmiankowane są też „religie [sic] reformowane” (s. 85, 247), jednak o ile można mówić o wyznaniach reformacyjnych w Rzeczypospolitej, to tylko jedno z nich było reformowane. W stosunku do tej samej osoby, która, jak się zdaje, nie była członkiem wspólnoty monastycznej, używano w książce zamiennie sformułowań ksiądz — mnich (s. 159–160). Podobny brak ostrożności wykazano przy określeniu kanonika wendeńskiego Maksymiliana

⁴⁴ R. Bonney, *Cardinal Mazarin and the Great Nobility during the Fronde*, „The English Historical Review” 96, 1981, 381, s. 818–833.

⁴⁵ M. Jaworska, „Moskiewski dwór” królowiczy Władysława w latach 1617–1618, „Kronika Zamkowa” 68, 2015, 2, s. 31–58.

⁴⁶ VL 2, fol. 1286, pkt 89.

Chrześcijańskiego mianem kaznodziei (s. 159). Czy wiadomo, aby pełnił tę funkcję? Czy zachowały się jakieś kazania jego autorstwa? Jednak za najpoważniejszy błąd, rzutuujący na formułowane oceny, uznać trzeba uitożsamienie w książce równouprawnienia wyznań z tolerancją (s. 251). Pierwszy ze stanów odznaczał się tym, że państwo nie opowiadało się wyraźnie po żadnej ze stron sporu, dbając o utrzymanie pokoju pomiędzy wyznaniem. Tymczasem tolerancja w istocie oznaczała przewagę jednej ze stron, w tym przypadku katolików. Wreszcie, w książce ani razu nie pada pojęcie konfesjonalizacji, która w państwie polsko-litewskim była spóźniona w stosunku do reszty Europy, ale w okresie drugiego z omawianych bezkrólewí już postępowała⁴⁷.

W monografii pojawiają się również wypowiedzi nieprecyzyjne oraz niepotrzebne dygresje. Przykładem pierwszej z nich jest stwierdzenie, że urząd podkomorzego litewskiego utworzono w 1633 r. dla Janusza Radziwiłła. Należałoby raczej powiedzieć, że go „reaktywowano”, zważywszy, że w Wielkim Księstwie Litewskim nominacje na podkomorstwo wystawiano pomiędzy XV a połową XVI w. Natomiast za przykład dygresji niech posłuży odniesienie się do tezy o kojarzeniu małżeństw magnaterii z przedstawicielami mniej znaczących rodów, motywowanym troską o materiał genetyczny⁴⁸. Nie zwrócono uwagi na kwestie zasadnicze, to znaczy ograniczenia rynku matrymonialnego na Litwie, potrzeby zabezpieczenia interesów majątkowych rodu i rozbudowywania klienteli poprzez małżeństwa właśnie. Nie odniesiono się również do podstawowej pracy w tym zakresie⁴⁹, ale pomijając wszystko, wtrącona myśl niewiele wniosła do wyводу.

Odniosłem się już do podstawy źródłowej książki. Niestety znajomość wykorzystanych materiałów pozwala stwierdzić, że nie zawsze wszystko zostało tu wykonane zgodnie z zasadami warsztatu historyka. O takich

⁴⁷ Szerzej na ten temat m.in. W. Kriegseisen, *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo-kościół między reformacją a oświeceniem (Rzesza Niemiecka – Niderlandy Północne – Rzeczpospolita polsko-litewska)*, Warszawa 2010, s. 533–660.

⁴⁸ „Wydaje się, że wynikało to [dopuszczanie nowych osób do warstwy magnackiej – K.Ż.] głównie z problemu wymierania niektórych bogatych rodzin lub obaw związanych z kryzysem demograficznym, a dalej genetycznym wynikającym często ze zbyt bliskiego pokrewieństwa osób zawierających małżeństwo. Nastąpił on w Wielkim Księstwie Litewskim w drugiej połowie XVII wieku i doprowadził do degeneracji genetycznej, która często przejawiała się chorobami psychicznymi lub zmianami w wyglądzie. W związku z tym zdecydowano się na koligacje z mniej znaczącymi politycznie i społecznie, lecz bogatymi i aspirującymi do krzesła senatorskich rodzinami szlacheckimi, które w ten sposób wchodziły do warstwy magnackiej” (s. 45).

⁴⁹ M. Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 2016, s. 160–161.

niuansach jak odnośniki do kart (zamiast stron) dla jednostek z działu V Archiwum Radziwiłłów nie ma nawet sensu szerzej się rozwodzić. Większy niepokój budzą przedstawione na kartach książki interpretacje. Przykładowo: prośba Krzysztofa II Radziwiłła o zorganizowanie działek skierowana do sługi księcia, Jana Pękalskiego, została wskazana jako przykład zbrojnych przygotowań hetmana polnego do elekcji⁵⁰. Tymczasem wedle wszelkiego prawdopodobieństwa chodziło o dobre działko, ale nie do toczenia bitew, tylko do bicia na wiwat, już po szczęśliwym, w co Radziwiłł zapewne wierzył, obiorze Władysława. Jeszcze bardziej karkołomny jest wywód o zmianie postawy Krzysztofa Zawiszy i jego zbliżeniu do Paców w połowie 1668 r. (s. 139–140). Podstawą twierdzenia jest znany w literaturze przedmiotu list Michała Kazimierza Paca do marszałka wielkiego — lecz w tym przypadku nie chodziło (jak chce tego Ziober) o urzędnika litewskiego, to znaczy Krzysztofa Zawiszę, lecz o jego koronny odpowiednik czyli Jana Sobieskiego, który w tym czasie również był obecny w Białej⁵¹.

Wiele do życzenia pozostawia wreszcie stylistyka, język pracy oraz staranność, z jaką przygotowano indeksy. Liczne powtórzenia, błędy składniowe, wtrącanie we własne zdania długich cytatów z innych opracowań (które winny zostać sparafrazowane; s. 30), nie zawsze trafny dobór słów („kopiarz” zamiast: kopista — s. 107, przyp. 182; „lepsza korzyść” w miejsce np. większej korzyści — s. 130; „przyjechała w jej fraucymerze” zamiast: z jej fraucymerem — s. 147; „wjazdy na sejmy i orszaki” — s. 155; „odziedziczył krew” — s. 225; „wpływowych urzędów” — s. 278) utrudniają lekturę. Odnośnie do zamieszczonego na końcu indeksu osobowego, to można wyrazić żal, że nie zdecydowano się na odróżnienie autorów opracowań od postaci historycznych. Ten fakt, ujęcie niektórych osób dwukrotnie (Jan Dziegielewski, Piotr Kochlewski) oraz sporadyczne pomyłki w imionach i nazwiskach (np. jest: Bethlen Gábora, powinno być: Bethlen Gábor; jest: Ochmann-Staniszewski Stefan, a powinna być: Ochmann-Staniszevska Stefania; jest Rudomin Dusiecki Wawrzyniec, powinien być: Rudomina Dusiacki Wawrzyniec) dowodzą niestaranności, z jaką przygotowano to narzędzie. Równocześnie w indeksie wychodzą na światło dzienne braki związane z niezajomością powiatowych działaczy szlacheckich, czego przykładem jest wprowadzenie znanego

⁵⁰ „Jednak także sam Krzysztof Radziwiłł po obradach sejmu konwokacyjnego czynił przygotowania do pojawienia się na elekcji zbrojnie” (s. 214–215).

⁵¹ *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. 1, oprac. F.K. Kluczycki, Kraków 1880, nr 146, s. 366–367; K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac, wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 202, przyp. 76.

radziwiłłowskiego rękodajnego Pawła Bazarzewskiego do indeksu pod hasłem „Bazarzewski” (tak samo w tekście głównym).

Książka Aleksandry Ziober nie jest pracą złą. Autorka uniknęła spektakularnych błędów. Jednocześnie jednak jej dzieło nie wnosi do obiegu naukowego nowej wiedzy ani oryginalnych interpretacji. Jest całkowicie odtwórcze, co stoi w sprzeczności ze składanymi we wstępie deklaracjami i skłania do postawienia pytania, czy publikując je postąpiono słusznie. Niestety metody zapożyczone z nauk społecznych nie sprawdziły się w tym przypadku. Być może Autorce zabrakło przygotowania z zakresu innych dyscyplin. Może zawinił dobór tematu lub narzędzi. Skoncentrowanie uwagi na przedstawicielach elit, spojrzenie przez pryzmat najczęściej wykorzystywanych w badaniach nad tą grupą źródeł, od początku czyniło emocjonalny aspekt ich postaw trudnym, jeśli w ogóle możliwym, do uchwycenia. Prawdopodobnie zadanie byłoby prostsze, gdyby nieco przeformułowano temat i sięgnięto do innych źródeł, na przykład ksiąg sądowych. Niewiele wynika również z porównań między elekcjami. Ograniczenie książki tylko do dwóch wydarzeń niewątpliwie jej się nie przysłużyło, ale nie jest to największy mankament. W kontekście wielu poruszonych wątków rozczarowujący był zwłaszcza wąski katalog pytań.

Największą wartością recenzowanej pracy, nie licząc klarownej kompozycji, wydaje się więc to, że dostarcza ona materiału do refleksji nad tym, jaki powinien być warsztat współczesnego historyka epoki wczesnonowożytnej oraz przywołuje znane już pytanie — jak uprawiać historiografię dziś.

Streszczenie

W niniejszym artykule recenzyjnym omówiona została najnowsza książka Aleksandry Ziober poświęcona postawom litewskich elit wobec elekcji Władysława IV i Michała I. Zasadniczej krytyce poddano zastosowaną na potrzeby publikacji metodologię oraz wybór bezkrólewi. Wątpliwości wzbudził również zakres przeprowadzonej kwerendy archiwalno-bibliotecznej. Ograniczenie się tylko do dwóch, niefortunnie dobranych, elekcji okazało się niewystarczające, aby uchwycić zachodzące na przestrzeni dziesięcioleci zmiany. Zdaniem autora zdecydowanie lepsze efekty przynieść mogłoby zawężenie badanej grupy, ale przeanalizowanie postaw jej przedstawicieli podczas większej liczby bezkrólewi.

W związku z omawianą książką przywołano i umocniono także tezę o dynamiczności układów klientalnych w Rzeczypospolitej oraz podkreślono specyfikę relacji patron-klient w Wielkim Księstwie Litewskim.

On the Effective Pursuit of Historiography. Reflections on the Book by Aleksandra Ziober

This review article discusses the latest book by Aleksandra Ziober, which focuses on the attitudes of Lithuanian elites towards the elections of Kings Władysław IV and Michał I. Among other things, the methodology used for the publication and the author's selection of the interregna were criticised. Limiting the study to only two improperly chosen interregna was insufficient to capture the changes occurring over the decades. According to the reviewer, it would be much better to narrow the focus to a smaller group of individuals but to cover an increased number of royal elections. Also, the archival and library research conducted for the study raises doubts.

An essential part of the discussion concerns the patron-client relationship in the Polish-Lithuanian Commonwealth. The article is also an opportunity to reinforce the thesis on the dynamics of those relations and indicate its Lithuanian particularity.

Bibliografia

Edycje źródłowe

- Archiwum domu Radziwiłłów* [Listy księcia M.K. Radziwiłła Sierotki, Jana Zamoyckiego, Lwa Sapiehy], wyd. August Sokołowski, Kraków 1885 (*Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 8).
- Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów (wiek XVII)*, oprac. Alojzy Sajkowski, red. Władysław Czapliński, Ossolineum, Wrocław 1961.
- Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. 1, oprac. Franciszek K. Kluczycki, nakł. Akademii Umiejętności Krakowskiej, Kraków 1880.
- Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego 1606–1608*, wyd. Jan Czubek, t. 1–3, nakł. Akademii Umiejętności, Kraków 1916–1918.
- Volumina legum*, t. 2, 5, wyd. Jozafat Ohryzko, Petersburg 1859–1860.

Opracowania

- Abramski Andrzej, Huras Andrzej, *Sądy kapturowe (1572–1764). Studium z dziejów sądownictwa i prawa sądowego podczas bezkrólewia w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Inżynierii Bezpieczeństwa i Ekologii, Sosnowiec 2010.
- Augustyniak Urszula, *Elita władzy – elita wpływów – elity uznania. Rywalizacja w kręgu elit politycznych jako czynnik zmiany systemu rządów i modernizacji struktur władzy w Rzeczypospolitej czasów Wazów*, w: *Społeczeństwo a elity*, red. Iwona M. Dacka-Górznińska, Andrzej Karpiński, DiG, Warszawa 2018 (*Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 5), s. 87–116.

- Augustyniak Urszula, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, PWN, Warszawa 1981.
- Augustyniak Urszula, *Specyfika patronatu magnackiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII wieku. Problemy badawcze*, „Kwartalnik Historyczny” 109, 2002, 1, s. 97–110.
- Barycz Henryk, *Obraz historyczny kalwinizmu na Litwie 1650–1696*, „Reformacja w Polsce” 4, 1926, s. 206–221.
- Beik William, *Absolutism and Society in Seventeenth Century France. State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Bobiatyński Konrad, *Kandydatura Romanowów na tron Rzeczypospolitej podczas elekcji 1669 i 1674 roku. Realna koncepcja, czy też gra polityczna?*, w: *Праблемы інтэграцыі і інкарпарацыі ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу*, red. Сцяпан Фёдаравіч Сокал, Андрэй Мікалаевіч Янушкевіч, БІП — Інстытут правазнаўства, Польскі Інстытут у Мінску, Мінск 2010, s. 344–357.
- Bobiatyński Konrad, *Michał Kazimierz Pac, wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Neriton, Warszawa 2008.
- Bobiatyński Konrad, *W walce o hegemonię. Rywalizacja polityczna w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1667–1674*, Neriton, Warszawa 2016.
- Bonney Richard, *Cardinal Mazarin and the Great Nobility during the Fronde*, „The English Historical Review” 96, 1981, 381, s. 818–833.
- Bues Almut, *Polityka papieska wobec pierwszego bezkrólewia w Polsce*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 41, 1997, s. 131–141.
- Bues Almut, *Stosunki Habsburgów z Polską i ich starania o polski tron w latach 1572–1573*, „Kwartalnik Historyczny” 102, 1995, 2, s. 3–14.
- Codello Aleksander, *Rywalizacja Paców i Radziwiłłów w latach 1666–1669*, „Kwartalnik Historyczny” 71, 1964, 4, s. 913–930.
- Czwołek Arkadiusz, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633*, „Czasy Nowożytne” 15, 2003, s. 107–175.
- Czwołek Arkadiusz, *Konflikt Lwa Sapiehy, wojewody wileńskiego i Krzysztofa Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego na tle problemów militarnych i politycznych Rzeczypospolitej w latach 1625–1633 (dokończenie)*, „Czasy Nowożytne” 20, 2007, s. 67–101.
- Dąbrowski Janusz S., *Wjazdy na sejmy w okresie panowania Jana Kazimierza Wazy*, w: *Theatrum Ceremoniale na dworze ksiąząt i królów polskich. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu i Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniach 23–25 marca 1998*, red. Mariusz Markiewicz, Ryszard Skowron, Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 1999.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólestwach po śmierci Zygmunta Augusta*, Wydawnictwo UwB, Białystok 1998.
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Polacy i Litwini w działaniach dyplomatycznych Habsburgów w bezkrólestwach 2. połowy XVI wieku*, w: *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej. Z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV–XVIII wieku*, red. Ryszard Skowron, Societas Vistulana, Kraków 2009, s. 283–296.
- Duda Paweł, *Nuncjatura apostolska w Warszawie i w Wiedniu wobec elekcji Władysława IV Wazy. Przyczynek do badań nad czwartym interregnum*, w: *Wokół wolnych elekcji*

- w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami, red. Mariusz Markiewicz, Dariusz Rolnik, Filip Wolański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 257–278.
- Dzięgielewska Jan, *Prymasi w roli interreksów*, w: *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. Wiesław Jan Wysocki, Pax, Warszawa 2002, s. 39–50.
- Dzięgielewska Jan, *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1674*, WSH im. Aleksandra Gieysztor, Aspra-JR, Pułtusk 2003.
- Gawron Przemysław, *Armia koronna w czasie bezkrólestwa po śmierci Zygmunta III Wazy*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. Mariusz Markiewicz, Dariusz Rolnik, Filip Wolański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 227–243.
- Gawron Przemysław, *Postawa Jakuba Karola Madaleńskiego wobec litewskich magnatów. Kilka uwag na temat relacji patron-klient w Wielkim Księstwie Litewskim w I połowie XVII wieku*, w: *Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XV–XVIII стст.). Зборнік навуковых прац*, red. Андрэй Мікалаевіч Янушкевіч, Медысонт, Мінск 2014, s. 295–317.
- Graham Aaron, *Corruption, Party, and Government in Britain, 1702–1713*, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Graham Aaron, „Partisan Politics and the British Fiscal-Military State, 1689–1713”, mps rozprawy doktorskiej obronionej na Uniwersytecie Oksfordzkim 2012.
- Hundert Zbigniew, *Działalność polityczno-wojskowa chorążego koronnego i wojewody kijowskiego Andrzeja Potockiego w latach 1667–1673*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 16, 2019, 2, s. 143–167.
- Hundert Zbigniew, *Między buławą a tronem. Wojsko koronne w walce stronnictwa malkontentów z ugrupowaniem dworskim w latach 1669–1673*, Napoleon V, Oświęcim 2014.
- Hundert Zbigniew, *Wojsko koronne a elekcja 1674 roku*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI-XVIII wieku. O znaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. Mariusz Markiewicz, Dariusz Rolnik, Filip Wolański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, s. 308–332.
- Hundert Zbigniew, *Wojsko koronne wobec elekcji 1669 roku*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 3, 2014, s. 91–114.
- Jaworska Marta, „Moskiewski dwór” królewicza Władysława w latach 1617–1618, „Kronika Zamkowa” 68, 2015, 2, s. 31–58.
- Kalinowski Emil, *Szlachta ziemi bielskiej wobec bezkrólestwa w XVI-XVII wieku*, Neriton, Warszawa 2020.
- Kanecki Oskar, *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego (1572–1764)*, Arche, Sopot 2020.
- Kettering Sharon, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, Oxford University Press, New York 1986.
- Kopczyński Michał, Brodacki Jakub, *Obywatele czy tłum? Elektorzy władców Rzeczypospolitej z województwa mazowieckiego w latach 1632–1764*, „Przegląd Historyczny” 106, 2015, 1, s. 119–137.
- Kriegseisen Wojciech, *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo-kościół między reformacją a oświeceniem (Rzesza Niemiecka – Niderlandy Północne – Rzeczpospolita polsko-litewska)*, Semper, Warszawa 2010.

- Leitsch Walter, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, t. 1, 3, Polska Akademia Umiejętności, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien-Kraków 2009.
- Liedke Marzena, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Białystok 2016.
- Lulewicz Henryk, „Elita polityczno-społeczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVII w.”, mps pracy doktorskiej, Warszawa 1984, Biblioteka WH UW.
- Lulewicz Henryk, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1588*, IH PAN, Neriton, Warszawa 2002.
- Rachuba Andrzej, *Boje Jana Kazimierza o Litwę w latach 1656-1668. Sukces stronnictwa dworskiego w walce z opozycją*, w: *Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy*, red. Ryszard Skowron, Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 2003, s. 415-432.
- Rachuba Andrzej, *Fakcja Lwa Sapiehy – zarys problematyki*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijewskiego*, red. Bogdan Rok, Jerzy Maroń, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 503-511.
- Sienkiewicz Witold, „Ziemianie zależni w Wielkim Księstwie Litewskim od połowy XVI do połowy XVIII wieku. Studium z dziejów feudalizmu litewskiego”, mps pracy doktorskiej, Warszawa 1982, Biblioteka WH UW.
- Swann Julian, *Provincial Power and Absolute Monarchy. The Estates General of Burgundy, 1661-1790*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Tomczak Robert T., *Wychowanie i wykształcenie króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1640-1660)*, „Res Historica” 39, 2015, s. 33-58.
- Vasiliauskas Artūras, *The Practice of Citizenship among the Lithuanian Nobility, ca 1580-1630*, w: *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth. Poland-Lithuania in Context, 1550-1772*, red. Karin Friedrich, Barbara M. Pendzich, Brill, Leiden-Boston 2009, s. 71-102.
- Wisner Henryk, *Kilka uwag o stronnictwie wojewody wileńskiego Krzysztofa Radziwiłła (1585-1640)*, „Zapiski Historyczne” 62, 1997, 4, s. 29-43.
- Wisner Henryk, *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, „Rocznik Białostocki” 17, 1991, s. 9-36.
- Wiśniewski Krzysztof, *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewicach XVII-XVIII wieku (1632-1736)*, Arx Regia, Warszawa 2015.
- Zakrzewski Andrzej B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w – ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Liber, Warszawa 2000.
- Zaremba Marcin, *Wielka trwoga. Polska 1944-1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Znak, Kraków 2012.
- Zawadzki Jarosław, *Okuniowie herbu własnego. Z dziejów awansu społecznego na Litwie wczesnonowożytnej*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 11, 2000, s. 169-193.
- Ziober Aleksandra, *Postawy elit Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec elekcji Władysława IV Wazy i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020.
- Żojdź Karol, *Wszyscy ludzie króla. Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2019.

Biogram: Karol Żojdź, absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w 2018 r. uzyskał doktorat. Obecnie adiunkt w Ośrodku Historii Kultury Materialnej Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Jego zainteresowania badawcze obejmują dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego po 1569 r., klientelizm, nieformalne systemy władzy w Europie XVI–XVII w., codzienność oraz materialny wymiar życia litewskich elit w epoce wczesnonowożytnej; kontakt: kzojdz@iaepan.edu.pl.

Author: graduate of the Institute of History at the University of Warsaw, where he received his PhD in 2018. He is an assistant professor at the Centre for the History of Material Culture of the Middle Ages and Modern Times of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences. His research interests include the history of the Grand Duchy of Lithuania after 1569, clientelism, informal systems of power in sixteenth–seventeenth-century Europe, everyday life and the material dimension of the life of Lithuanian elites in the early modern period; contact: kzojdz@iaepan.edu.pl.